

KØN I HOLOCAUST-MINDER

HOLOCAUST, KØNSTEORI OG GERNINGSKVINDER

■ MORTEN BAARVIG THOMSEN

Det er ikke en hemmelighed, at Holocaust-forskningen ofte er blevet kritiseret for at være mandsdomineret.¹ Dommen har lydt, at de mandlige stemmer og erfaringer har været altoverdøvende og normgivende. Således skulle kvindelige fortællinger om det nazistiske folkedrab være blevet svækket og/eller ignoreret i de historiske fremstillinger.² Manglen ledte til, at feministiske historikere begyndte at modarbejde denne påståede tendens i 1980'erne. Forskere som Joan Ringelheim og Sybil Milton gjorde sig nu til fortalere for et nyt fokus på kvinders oplevelser og overlevelsesstrategier og satte for første gang udforskningen af køn på agendaen i behandlingen af nazisternes forbrydelser.³ I dag udgør den feministiske litteratur et mindre, men dybt indsigtsgivende, underfelt af Holocaust-forskningen.

Resultaterne af de tidlige feministiske udgivelser er dog blevet kritiseret. Den mest betydningsfulde kritik kom i form af Joan Ringelheims selvkritiske essay fra 1985. Her tog en af de største feministiske forskere afstand fra sit forskningsfelts problematiske tendenser. Centralt i kritikken stod en tilbøjelighed til ukritisk omgang med vidnesbyrd og en overdrevet ophøjelse af 'kvindelighed' i analyser. Ifølge Ringelheim ledte forskernes ideologiske ståsted, den såkaldte kulturelle feminisme, til problematiske fejlslutninger. Som eksempel nævnte hun påstanden om, at kvinder var i stand til at overleve 'bedre', fordi de kunne danne erstatningsfamilier i lejrene.⁴ I dag er der bred enighed om, at denne teori både er problematisk og mangler overbevisende empiri. Ringelheim og senere forskere har også sat spørgsmålstegn ved, om disse fortællinger overhovedet kan siges at være repræsentative for den kvindelige oplevelse af Holocaust.⁵

Problemerne i den tidlige feministiske historieskrivning kan formentlig være med til at forklare kønsteoriens manglende integrering i mainstream Holocaust-forskning. I sin bog fra 2016, *Women in the Holocaust*, påpeger Zoë Waxman denne mangel:

The mainstream of historical research has not taken on board the insights of women's or gender history ... Recent major works on the subject still assume that the Holo-

---

1 Artiklen er baseret på et upubliceret Bachelorprojekt af samme forfatter afleveret i 2020 ved Syddansk Universitet.

2 Waxman: *Women in the Holocaust*, 1-4.

3 Pine: "Gender and the Family", 364-365.

4 Ringelheim: *Women and the Holocaust*, 753-761.

5 Ringelheim: *Women and the Holocaust*, 756-761; Bos: *Analyzing Gender Difference*. 26-27.

caust was somehow gender-neutral or – worse still – that women’s experiences are somehow a side-line, a distraction even from the main event.⁶

Kønsforskningens manglende integrering er både kritisabel og vanskelig at benægte. Der er dog fortsat metodiske udfordringer ved en kønsteoretisk tilgang til Holocaust. Det er klart, at sådanne undersøgelser helt eller delvist vil bygge på de overlevendes vidnesbyrd, men hvordan bør man analysere disse kilder fra et kønsteoretisk perspektiv? I artiklen ”Women and the Holocaust: Analyzing Gender Difference” har Pascale Rachel Bos forsøgt at besvare dette spørgsmål. Ifølge hende kan man ikke benytte vidnesbyrd som kildemateriale uden at vurdere, hvordan kønnede diskurser har haft effekt på de overlevendes erindringer:

Because of gender, men and women experience the same treatment in different ways. Gender plays a role as it reflects the memory of these war experiences (women and men tend to emphasize different kinds of experiences in their process of remembering), and gender plays a role in how men and women narrate, how they write and speak about their memories of the experiences.⁷

Ifølge Bos har vidnernes køn en indflydelse på, *hvad* de erindrer, og ikke mindst, *hvordan* de erindrer. Derfor er det vigtigt, at en undersøgelse af kønsforhold bygger på andet end blot en ukritisk gengivelse af de overlevendes fortællinger. Man må i stedet analysere erindringerne og stille kritiske spørgsmål til deres form og indhold: Hvilke oplevelser fremgår mere hos det ene køn end det andet? Hvilke diskurser knytter sig til disse? Er oplevelserne unikke for det pågældende køn, eller er der tale om kønnede fravalg/tilvalg i erindringen? Bos fremhævede også de kvindelige erstatningsfamilier (og manglen af samme hos mandlige overlevende) som et eksempel:

What the discovery of such a pattern in Holocaust memories does suggest to me is that perhaps unconsciously, most men born in the first decades of this century tend to underemphasize these bonds and place greater importance on recollections that contain instances of individual strength, heroism or autonomy. Women, on the other hand had been generally socialized to value relationships and interdependence ... and choose to emphasize them in a narrative, even to the point of personal effacement.⁸

Fra dette perspektiv kan den historiske ’sandhed’ ikke blot aflæses i de overlevendes beskrivelser. Den findes i stedet i et samspil mellem erindringerne og de deri anvendte kønnede diskurser. For at forstå baggrunden for disse, må man

---

6 Waxman: *Women in the Holocaust*, 6.

7 Bos: ”Women in the Holocaust: Analyzing Gender Difference”, 33.

8 Bos: ”Women in the Holocaust: Analyzing Gender Difference”, 36.

forstå den socialisering og de herskende kønsforhold, som de overlevende var påvirket af. Ifølge Bos er dette en nødvendighed, hvis man ønsker at tilgå Holocaust fra et kønsteoretisk synspunkt.⁹ Tilgangen er kompleks, men den er samtidig en passende reaktion på de isbjerge, som det ikke lykkedes den tidlige feministiske forskning at styre uden om.

Med afsæt i Bos' pointer om kønnede diskurser er det den følgende undersøgelses mål at udforske kønsteoriens brugbarhed i studiet af Holocaust. Specifikt har artiklen fokus på, hvordan køn har påvirket erindringen om folkedrabet i *Oral History* vidnesbyrd, og hvordan dette kan have indflydelse på materialets værdi i det historiske arbejde.

METODE, KVINDELIGE VAGTER OG ORAL HISTORY

For at udforske hvorledes køn påvirker erindring blandt holocaustoverlevende vil undersøgelsen tage udgangspunkt i en række *Oral History* videointerviews. Disse kilder giver en anderledes indsigt i de overlevendes erindringer end referater af retssager eller nedskrevne beretninger. Grunden hertil er simpel: I den aktive proces mellem interviewer og overlevende kommer meninger, beskrivelser og erfaringer til overfladen som sjældent ses andetsteds. Disse erkendelsesmuligheder opstår på baggrund af interviewerens spørgsmål, men også ved forsigtig aflæsning af den overlevendes kropssprog, toneleje og (fejl)formuleringer. Disse forhold er særligt relevante, når undersøgelsens mål er en aflæsning af kønnede diskurser, der må antages sjældent at optræde eksplicit. Det er også en fordel, at *Oral History* interviews ofte deler præcis den samme livsfortællingsstruktur.¹⁰ Dette gør det let at drage paralleller på tværs af de forskellige interviews og således udpege større tendenser, der ellers ikke ville være blevet synlige.

Kildematerialet er tilgængeligt gennem *USC Shoah Foundation IWitness* database og *Yales Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies*, der tilsammen giver disse adgang til over 5.000 vidnesbyrd.¹¹ På *IWitness* er størstedelen af disse interviews foretaget i 1990'erne, mens videomaterialet fra *Fortunoff* stammer fra starten af 1980'erne og frem. I litteraturlisten vil der i slutningen af de enkelte henvisninger fremgå optagelsesdatoer samt de lejre vidnerne befandt sig i under de anvendte erindringer. Som det fremgår heraf, er der tale om en bred vifte af erindringer optaget igennem en længere årrække og med basis i erindringer fra mange forskellige steder.

En komplet gennemgang af samtlige vidnesbyrd vil komme i konflikt med undersøgelsens omfang. Da formålet er at afdække kønnede fortællinger, synes det

9 Bos: "Women in the Holocaust: Analyzing Gender Difference", 37.

10 Samtlige interviews fra både Fortunoff og IWitness deler denne struktur. Dette afspejler anbefalingerne for *Oral History*-vidnesbyrd fra USHMM samt i den teoretiske litteratur: USHMM (red.): *Oral History Interview guidelines*.

Ritchie: *Doing Oral history*, 80.

11 Fortunoff (red.): "About the Fortunoff Archive"; IWitness (red.): "About Us".

derfor fordelagtigt at fokusere på erindringer med stærke forbindelser til kønsforhold. Af denne grund er det kvindelige vagtpersonale i lejrene, de såkaldte *SS-Aufseherinnen*, valgt som omdrejningspunkt for analysen. Disse kvinder er særligt interessante, fordi deres embede brød med samtidens forventninger til kvinddekønnet. For naziregimet var indførelsen af det kvindelige vagtpersonale et praktisk brud med deres ideologiske syn på kønnenes adskillelse. Hidtil havde man søgt at fremme bestemte familiestrukturer og kønsstereotyper: Det kvindelige ideal var den omsorgsfulde husmor, hvis opgave var at føde børn og passe huset.¹² Disse patriarkalske attituder optrådte også i SS's organisationsstruktur. Officielt tillod de nemlig ikke kvindelige medlemmer, og derfor krævede beslutningen om kvindelig bevogtning særlige bureaukratiske manøvrer. I stedet for at opnå traditionelt medlemskab blev de kvindelige vagter ansat gennem den særlige konstruktion *SS-gefolge*. Således kunne de handle og straffes som fuldbyrdede medlemmer, uden at fundamentet i den mandsdominerede organisation blev forstyrret.¹³ Det er langt vanskeligere på samme måde at generalisere de europæiske jøders syn på kvindekønnet. Der har formentlig været stor variation fra hjem til hjem, fra by til by og mellem landene, hvilket kun er naturligt givet, at jøderne ikke var, og fortsat ikke er, en monolit. Nogle forskere har dog peget på, at jødiske kvinder i den vestlige del af Europa generelt var mindre integreret i økonomien og lokalkulturen, hvorimod situationen var stik modsat på den østlige halvdel af kontinentet.¹⁴ Dette kunne tyde på, at vestlige jøder således ville have været særlig overraskede over de magtfulde militærkvinder i lejrene. Alligevel løber ethvert forsøg på at beskrive ofrenes generelle forhold til kvindekønnet ind i det problem, at mange lejre indeholdt en sammenblanding af folk fra forskellige områder. Der kan derfor ikke med sikkerhed fastlægges nogle overordnede tendenser. Alligevel kan det forsigtigt antages, at det uniformerede og voldelige vagter ikke har passet sammen med mange af fangernes kvindelige kønsstereotyp. Hvordan den 'typiske kvinde' end har set ud for dem, så virker det usandsynligt givet tidsperioden, at denne ville have gået i store sorte militærstøvler, båret pisk, og tæsket uskyldige mennesker til døde. Denne antagelse støttes, som det vil blive tydeliggjort senere, af ofrenes beskrivelser af gerningsmændene.

Overordnet set kan det altså siges, at disse kvinder eksisterede som en anomali i det nazistiske univers og formentlig også i øjnene på de jødiske fanger. For den sidstnævnte gruppe kunne fangevogternes opførsel tilmed være afgørende for deres overlevelseshylder.¹⁵ Undersøgelsen vil bygge på en udforskning og systematisering af erindringerne af disse kvindelige vagter fra et kønsteoretisk

12 Bock: "Racism and sexism in Nazi Germany".

13 Christensen: "Kvinderne Fra Lublin", 565.

14 Resultaterne fra L. Weitzman og D. Ofers forskningsartikel "The Role of gender in the holocaust" gennemgås i: Pine: "Gender and the Family", 365-367.

15 Se f.eks.: Mailänder: *Female SS guards*.

synspunkt. Erindringer om det mandlige vagtpersonale inddrages ikke. Dette betyder ikke, at sådanne beretninger ville være ubrugelige i en udforskning af kønnede diskurser, men snarere at de ligger uden for denne undersøgelses omfang. I en videre udforskning af emnet ville sådanne perspektiver med fordel kunne inddrages med det formål at evaluere, underbygge og perspektivere resultaterne af den følgende analyse og diskussion.

Analysen tager udgangspunkt i 46 vidnesbyrd. 36 er fra kvindelige overlevende, seks er fra mandlige overlevende og fire er fra allierede soldater. Kildevalget afspejler et ønske om at inddrage perspektiver fra begge køn, så eventuelle forskelle og ligheder i diskurserne kan påpeges. Overvægten af kvindelige stemmer er bestemt af kildesituationen, da der de tilgængelige databaser kun eksisterer ganske få mandlige beretninger om de kvindelige vagter.¹⁶ Dette skyldes formentlig kønsopdelingen i lejrene. SS-vagterne bevogtede generelt kun fanger af deres eget køn, og som resultat havde de mandlige fanger ikke store chancer for at løbe ind i en *aufseherin*. De allierede soldater er inddraget for at afhjælpe manglen på mandlige beretninger. Disse beretninger giver samtidigt et andet perspektiv, hvilket der selvfølgelig tages højde for.

De relevante udsnit af vidnesbyrdene er transskriberet med øje for relevante teksteksterne faktorer som f.eks. kropssprog. I analysen vil disse gennemgås systematisk med henblik på at finde eventuelle mønstre, tendenser og diskurser i behandlingen af det kvindelige vagtpersonale. Målet er ikke at opnå en fuldendt beskrivelse af denne gruppe gerningsmænd, da kildematerialet hverken er stort eller differentieret nok til et sådant formål. I stedet søges der en prøvekorser på det kønsteoretiske begrebsapparat på de kønnede fortællinger og en dertilhørende diskussion af erkendelsesmulighederne ved denne fremgangsmåde. Undersøgelsen kan derfor beskrives som et teoretisk casestudie snarere end en traditionel historisk undersøgelse.

KØNSTEORI OG ORAL HISTORY

Undersøgelsens teoretiske grundlag er den socialkonstruktivistiske kønsteori og det dertilhørende begrebsapparat. Disse har rødder i sociologien, hvor udforskningen af køn tog fart i den anden halvdel af det 20. århundrede.¹⁷ Centralt står adskillelsen af det biologiske køn (det engelske *sex*) fra det sociale køn (det engelske *gender*). Mens det biologiske køn tilskrives ved fødslen baseret på fysiologiske træk, så pålægges det sociale køn gennem socialisering. Grundlaget for denne proces er samfundsskabte kønsstereotyper, der tilskriver, hvordan mænd og kvinder bør opføre sig. Disse stereotyper for kønnenes opførelse og udseende ses

---

16 Dette gælder for hele Fortunoffs tilgængelige arkiv og for iWitness databasen. Der findes formentlig flere mandlige vidnesbyrd i Shoah Foundations samling, hvoraf iWitness kun har en brøkdelt tilgængelige.

17 Risman: "Gender as a Social Structure", 22-23.

ofte som naturlige, og derfor vil afvigelser fra 'normen' også ofte ses som amoraliske. Det er vigtigt at påpege, at disse stereotyper er forholdsvist arbitrære og ændrer sig baseret på etnicitet, kultur, nation, indkomstkasse m.m. Overordnet kan man sige, at det sociale køn ses som noget, et individ 'gør' frem for noget de 'er'.¹⁸

I den følgende undersøgelse vil der blive sat fokus på, hvordan kønsstereotyper har påvirket erindring. Denne proces er formentlig ganske ubevidst fra de overlevendes side og kræver en særlig tæt aflæsning af kilderne for at opspore. I praksis handler det om at finde der, hvor vidnernes kønnede forventninger til det kvindelige vagtpersonale støder sammen med realiteten i lejrene. Disse forventninger bygger på det daværende samfunds kønsstereotyper, og således er det kønsteoretiske perspektiv essentielt til besvarelse af problemstillingen.

For effektivt at kunne beskrive magtstrukturen i 1940'ernes samfund, vil begrebet 'patriarkat' også blive inddraget. Begrebet er omstridt, men denne artikel benytter Gwen Hunnicutt's definition: "Social arrangements that privilege males, where men as a group dominate women as a group, both structurally and ideologically – hierarchical arrangements that manifests in varieties across history and social space".¹⁹ Definitionen er valgt, da den tager højde for variationer over tid og rum. Dette gør den særligt egnet til historiske undersøgelser, da patriarkatsteorien 'gradbøjes' afhængig af den historiske kontekst, som den placeres i.²⁰

Undersøgelsen tager udgangspunkt i Bos' pointer om kønnede diskurser, men hun er langt fra den eneste, der har påpeget en sammenhæng mellem køn og erindring. Dette er ikke overraskende, givet at *Oral History* længe har været en fremtrædende metode i feministisk forskning.²¹ I 1994 fremlagde Joan Sangster f.eks. lignende overvejelser i en diskussion om brugen af *Oral History*.²² Heri argumenterede hun for en tæt læsning af vidnesbyrd som kilden til dybere forståelse af, hvordan erindring konstrueres under påvirkning af køn, klasse, kultur og politisk overbevisning. Disse påvirkninger kunne spottes både i erindringernes indhold og overordnede fortælling, hvis man altså kiggede ordentligt efter.²³ I et bidrag til en antologi fra 1995 gjorde Mary Chamberlain også opmærksom på betydningen af kønnede fortællinger i vidnesbyrd.²⁴ Gennem eksempler fra hendes arbejde med kvinder og mænd fra Barbados, illustrerede hun effektivt, hvordan køn, seksualitet og familiestrukturer stærkt kan påvirke erindringens konstruktion.²⁵ F.eks. optrådte udseende og tøj ofte i kvinders beskrivelser, mens de var

---

18 Risman: "Gender as a Social Structure", 23-26.

19 Hunnicutt: "Varieties of Patriarchy", 557.

20 Hunnicutt: "Varieties of Patriarchy", 558-559.

21 Armitage: "The Stages of Women's Oral History".

22 Sangster: "Telling our stories".

23 Kvindelige fabriksarbejdere bruges som eksempel: Sangster: "Telling our stories", 7-10

24 Chamberlain: "Gender and memory".

25 Chamberlain: "Gender and memory", 96-100.

fraværende fra mandlige vidnesbyrd.²⁶ Caroline Daley delte de samme perspektiver, da hun i 1998 konkluderede, at individer konstruerer dem selv og deres historier inden for en dominerende kønsideologi. Ifølge Daley var både mænd og kvinder således tilbøjelige til at forme deres fortællinger, så de passede bedre til de dominerende kønsstereotyper. Dette resulterede i, at vidner af forskellige køn kunne have modstridende erindringer af den samme begivenhed.²⁷

Den ovenstående gennemgang bør fint illustrere at applikationen af en kønsteoretisk ramme på *Oral History* interviews ikke er noget nyt. Det centrale spørgsmål for den herværende artikel er, om disse perspektiver og teorier kan overføres til Holocaust. Det er trods den tilsyneladende simplicitet ikke et spørgsmål, som lader sig let besvare. De sociologiske teorier om køn bygger nemlig på en grundantagelse om, at kønnede forestillinger opretholdes i et forholdsvis struktureret og stabilt samfund. Det er inden for sådanne rammer, at et patriarkat kan komme til udtryk gennem kultur, politik, sociale forhold m.m. Det bør ikke antages ukritisk, at samme perspektiver og teorier kan anvendes på erindringerne om det nazistiske lejrssystem, hvor sådanne stabile rammer ikke eksisterede. Yderligere må det påpeges, at lejrlivets natur ofte var altødelæggende for de kvindelige ofres identiteter som mødre, døtre, søstre og lignende, hvilket fremhæver det potentielt problematiske ved en kønsteoretisk ramme. Hvis kønsstereotyper og en patriarkatspåvirket verdensanskuelse betød noget i lejrene og for de overlevendes erindringer, så må det først påvises. Sat på spidsen lyder det store spørgsmål således: Til hvilken grad betyder kønsstereotyper og socialisering noget for erindringen i en situation hvor identitet, fremtidsudsigter og sociale spilleregler kunne synes at forsvinde i et sult- og smertehelvede?

KVINDELIGE VAGTER: POSITIVE, NEGATIVE OG NEUTRALE BESKRIVELSER

Så hvordan bliver det kvindelige vagtpersonale beskrevet i de indsamlede vidnesbyrd? På et overfladisk niveau bliver de beskrevet i et negativt lys. Ud af de samlede 46 vidnesbyrd fremgår 35 enten negative eller overvejende negative. Der er tale om uddrag, hvor vagtpersonalet eller en specifik vagt sættes i et dårligt lys enten direkte eller indirekte. Et eksempel kunne være:

And that was the first time I saw SS women, that were, they were Nazi guards, the women. They were very very cruel, all of them. And the one in charge of them was particularly – I remember her as it was yesterday. Her name was Elsa Erich. She had eyes like glass, steel. And she always smiled when she hit somebody, a real sadist.²⁸

26 Chamberlain: "Gender and memory", 103.

27 Daley: "Gender and oral history", 345-347.

28 I Witness: *Henia Bryer*, Klip 38: 00:37:00-00:38:03; Samtlige vidnesbyrd er transskriberet med grammatiske fejl og lignende sproglige detaljer

Mønsteret gentager sig for begge køn: Ud af 36 kvindelige vidnesbyrd er 28 negative, og ud af 10 mandlige vidnesbyrd er syv negative. Langt størstedelen af vidnerne sætter altså det kvindelige vagtpersonale i et dårligt lys uafhængigt af deres køn. Dette er ikke overraskende, givet den enorme mængde vold, død og tortur, der foregik i lejrene.

Men hvad med de andre vidnesbyrd? De resterende 11 kvindelige vidnesbyrd er enten positive eller neutrale, hvilket kan virke besynderligt, da vi jo har med et voldspræget emne at gøre. Ved nærmere eftersyn udgør disse dog ikke en stor afvigelse fra normen. De neutrale udtalelser optræder ofte i en situation, hvor det kvindelige vagtpersonale ikke er omdrejningspunktet for handlingen. I andre instanser tages der blot ikke stilling til vagternes handlinger eller personlighed. Dette gør sig f.eks. gældende i den jødiske overlevende Walter S' vidnesbyrd. Heri beretter han om sin flugt fra Altenburg, der kun lykkedes med hjælp fra en kvindelig vagt. Trods hendes centrale rolle i begivenhederne, er hun nærmest fraværende i fortællingen. I stedet er der fokus på den farlige flugt mod fronten, hvor han kunne søge sikkerhed hos de allierede.²⁹ De positive beskrivelser tegner heller ikke et rosenrødt billede af de kvindelige vagter som gruppe. Samtlige af disse anekdoter behandler håndsrekninger fra enkelte vagter til de pågældende vidner eller nogen i deres omgangskreds. Et godt eksempel er Helen Lewis, som i hemmelighed blev givet medicin af en kvindelig vagt. Inden fortællingen understreger hun, hvor exceptionelt det var at blive behandlet godt, og hvor dårligt den pågældende vagt passede ind i vagtpersonalet:

She treated us as far as it was possible, humanly possible, as normal people

How exceptional was that?

Very much so. Very, very much so. But there were one or two others. There was – one day at the camp in Stutthof there arrived a young girl. And there were altogether four women guards. And among them – well the Oberaufseher was dreadful. And one other was very, very dangerous. One I can't remember. And then this girl arrived. And she was little and slim, and looked terribly sad and this, you know, and very frail and vulnerable. Totally untypical...³⁰

Positive beskrivelser af vagterne udgør altså undtagelser fra det større billede; episoder der afviger fra fangernes generelle erfaringer. Man kan antage, at det også er grunden til, at disse oplevelser er forblevet så skarpe i de overlevendes erindringer: De repræsenterer et lys i lejrlivets totale mørke. Ligeså kan man foreslå, at de positive erindringer kun fylder så meget, som de gør, fordi vi ikke kan høre fra de mange ofre, der omkom før krigens afslutning. Det er kun forven-

²⁹ Fortunoff: *S, Walter*, Segment 14-18: 00:45:27-01:02:35.

³⁰ IWintess: *Helen Lewis – Jewish survivor*, Klip 41: 03:21:23-03:26:08.

teligt, at dem, der så den værste side af det kvindelige vagtpersonale, ikke levede længe nok til at fortælle om det.

Denne overfladiske karakteristik af vidnesbyrdene er interessant, men udnytter ikke kønsteoriens potentiale. For at aflæse kønnede diskurser må man således grave et spadestik dybere. Generelt bliver vagterne beskrevet negativt, men der er specielle mønstre i, *hvordan* de beskrives, og hvilke typer fortællinger de optræder i. På det overfladiske niveau er der heller ikke stor forskel på de mandlige og kvindelige fortællinger. Dog er der klare tendenser forbundet til kønsstereotyper, der optræder hos begge. Disse vil blive gennemgået herunder.

KVINDELIGHED OG KØNSSTEREOTYPER I KVINDelige VIDNESBYRD

I flere af de kvindelige vidnesbyrd kan der aflæses diskurser, der opstiller vagterne som det modsatte af, hvad kvinder 'bør være'. Disse normative beskrivelser bygger på erfaringer, hvor fangernes socialt konstruerede forventninger til kvindekønnet (kønsstereotyper) ikke stemmer overens med vagternes opførsel. Det mest eksplicitte eksempel kan findes i den jødiske overlevende Judith Beckers vidnesbyrd:

The laundry was run by a Majdanek Aufseherin by the name of Orlow, Frau von Orlow (...) She had specialised in killing of Jewish babies in Majdanek ... So this Orlowska who came to Majdanek from, I think from Ravensbrück, very bright, very brilliant, horrible person, horrible unnatural woman. (...) She was drunk, an alcoholic. She used to pride herself on being able to drink any of the SS men under the table. ... She enjoyed beating up Jewish men.³¹

I en kildekritisk analyse kunne beskrivelsen reduceres til en beretning om opførslen blandt det kvindelige vagtpersonale. Det er her, at kønsteorien kan muliggøre nye perspektiver. Man må spørge, *hvorfor* vagten optræder i erindringen på denne måde. Er det en tilfældighed, at hun beskrives som en sadistisk, mandstævende, alkoholiseret babymorder? Fortællingen om vagtens opførsel fylder i erindringen, fordi den blev oplevet som umenneskelig, men erindringens diskurs og konstruktion bygger formentlig på vidnets forventninger til kvindekønnet. Becker beskriver nemlig en kvinde, som er et direkte modstykke til den underlegne, kærlige og ansvarsfulde husmor, der ellers var datidens dominerende kønsstereotype. Således er det muligt for vidnet at beskrive vagten som direkte *unaturlig*. Kønsstereotypens indflydelse er vanskelig at benægte, og man må spørge sig selv: Ville denne beskrivelse have optrådt på samme måde, hvis det var mandkønnet, der blev tilskrevet den underlegne og barnepassende rolle i 40'ernes familiestruktur?

---

31 IWitness: *Judith Becker*, Klip 70: 03:14:54-03:22:24.

Sådanne beskrivelser kan også fylde en strategisk rolle i den overlevendes erindring. Den 'ukvindelige' diskurs afskærer nemlig retorisk vagten fra en plads i kvindekønnet. Hun er 'unaturlig' og derfor ikke en 'rigtig' kvinde. Kan det tænkes, at den overlevende underbevidst gør dette for at bekræfte og beskytte sin egen kønnede identitet? Ved at afskære de nazistiske gerningsmænd fra vidnets egen kønsidentitet, så er det måske nemmere at bearbejde de traumatiske minder, der ellers ville forstyrre underbevidste kønsforestillinger. Sagt på en anden måde: 'De var ikke rigtige kvinder, men det er *jeg*'. Hypotesen kan ikke endegyldigt be- eller afkræftes, men den ville forklare, hvorfor denne diskurs ikke optræder i de mandlige vidnesbyrd.

Den 'ukvindelige' diskurs tager også andre former. Homoseksualitet og sex optræder overraskende meget i de kvindelige beretninger om vagtpersonalet:

I remember her name very well. She was a young woman. She was a - a Nymphomaniac. She was [Pause i tre sekunder] part nymphomaniac, part lesbian.³²

Opposite our - our train was a meadow. And it was sunshine. It wasn't cold. And those soldiers came to our train and took the SS women. And by that, if I say 'they took' they went voluntarily, yeah? They have not seen a man, and they would have given their right arm for a man. And they went on to that meadow and had - 'sex' is too nice. I would have said they fornicated in front of us.³³

I never encountered a homosexual, a - a lesbian. And there (Auschwitz Birkenau), it was rampant, but the Nazis especially. The SS women, they were just impossible. And hitting and killing and shooting. This was the first 1,000 prostitutes they picked up in Berlin on the street. They became the SS.³⁴

And then we had an SS woman called Bubi. I'll never forget her. I think she was a lesbian. She liked women. She got this young girl, and all of a sudden this one young girl had all kinds of privileges.³⁵

Hvordan kan det være, at vagternes seksualitet fylder så meget i de overlevendes erindringer? Der kan dannes et stærkt argument for, at det igen er en metode, hvorpå vagterne kan afskæres fra kvindekønnet. Her bliver individets socialisering, som Bos omtalte, særlig vigtig.³⁶ Samtlige af de overlevende opvoksede i 1930'ernes patriarkalske samfund. Dette var en periode, hvor homoseksualitet i

32 IWitness: *Judith Nachum*, Klip 35-37: 02:08:37-02:15:38.

33 IWitness: *Judith Nachum*, Klip 35-37: 02:08:37-02:15:38.

34 IWitness: *Judith Rubinstein*, Klip 99-100: 01:36:55-01:38:55.

35 IWitness: *Margot Heuman*, Klip 74-75: 01:13:49-01:15:49.

36 Bos: "Women in the Holocaust: Analyzing Gender Difference", 36.

høj grad blev set ned på, da det afveg kraftigt fra de 'naturlige' kønsstereotyper. Den juridiske diskrimination og sociale ekskludering af seksuelle minoriteter kunne således findes på tværs af de store europæiske stater.³⁷ Der er altså rigelig med belæg for at antage, at det langt fra er neutralt, når overlevende beskriver kvindelige vagter som lesbiske. Det er igen en metode, hvor der på retorisk vis kan bygges mure mellem de voldelige SS-vagter og den kvindelige kønsidentitet. Øgenavnet *Bubi* kan også ses i dette lys. Ordet i sin simpleste form betyder 'dreng' og brugen i denne kontekst er formentlig også en reference til frisuren *bubikopf*. Denne kortklippede og maskuline frisure var populær blandt kvinder i Weimarrepublikken, og er blevet set som et udtryk for deres ønske om ligestilling mellem kønnene.³⁸ Disse udtalelser kan altså læses som en del af en nedgørende erindringsproces, hvor vagtens seksualitet og afvigelse fra den dominerende kønsstereotype er omdrejningspunktet. Vagternes ukontrollerbare sexlyst og henvisningerne til prostitution er ligeledes en del af denne proces.

Det bør her understreges, at den kønnede erindringsproces ikke nødvendigvis fører til fordrejninger af historiske 'fakta'. Homoseksualitet kan sagtens have været udbredt i de nazistiske koncentrationslejre,³⁹ og det er sandsynligt, at dele af det kvindelige vagtpersonale var dybt alkoholiserede. Formålet med analysen er blot at påpege, hvordan kønnede diskurser bruges som værktøjer i erindringens konstruktion. Problemerne opstår først, når disse processer leder til overdrevelse, fordrejninger og/eller selvmodsigelser. Det virker f.eks. stærk usandsynligt, at 1.000 prostituerede skulle være blevet hyret som SS-vagter. Det bør også anerkendes, at billedet af de kvindelige gerningsmænd som sexgale kan være præget af efterkrigstidens retssager. Dette kan eksemplificeres ved retssagerne mod den kvindelige gerningsmand Ilse Koch i 1947 og 1950, hvorunder hun blandt andet blev offentligt kendt for en påstået brutalitet og sexfiksering. Selvom Koch var kone til en lejrkommandant, og altså ikke en SS-vagt, har hendes offentlige profil som en sadistisk massemander med skjulte seksuelle bagtanker uden tvivl haft en effekt på den generelle forestilling af kvindelige gerningsmænd efter 1945.⁴⁰ Her løber man ind i en velkendt problematik med *Oral History* interviews; erindringen er sjældent stabil, og den er kontinuerligt åben for påvirkning længe efter den oprindelige situation har udspillet sig. En sådan problematik er i sin natur uløselig, men det bør heller ikke antages at vidnernes erindring endegyldigt er blevet formet af efterkrigstidens kulturelle strømninger. Disse vidner havde jo, trods alt, en personlig erfaring med de kvindelige gerningsmænd og livet i lejrene, og dette må uden tvivl stærkt have påvirket deres erindring. Hvis man igen kigger på ek-

---

37 Tamagne: *Homosexuality in Europe*, 303-343.

38 Das Bundesarchiv (red.): *'Bubikopf und Maurerkelle'. Frauen in der Weimarer Republik – Virtuelle Ausstellung.*

39 Et par eksempler gennemgås i Tamagne: *Homosexuality in Europe*, 384.

40 For en grundig gennemgang af 'Ilse Koch fænomenet' se Przyrembel: "Transfixed by an Image"

semplet om Ilse Koch, så er det værd at understrege, at de udbredte fremstillinger af hende opstod blandt fangerne under krigen og efterfølgende blev gentaget af vidner ved retssagerne imod hende.⁴¹ Selv her var der altså ikke tale om en blind erindring udelukkende formet af efterkrigstiden.

Et andet mønster i vidnesbyrdene er en gentagende sammenligning mellem de mandlige og kvindelige vagter. Gang på gang understreges det, at kvinderne var mere brutale og ondskabsfulde end deres mandlige kolleger:

Then we had SS women in the camp. They were very mean.

In what way?

(snakker over intervieweren) I had the impression the women were even more vicious than the men. They were so cruel. I mean to slap you, to whip you, it was nothing to them, you know?⁴²

And replace them by women. Women guards – German women. And they were even worse than the men.⁴³

Well, the SS who were guarding, they lived in a separate building. And they would come and supervise us and every now and then have inspections of the barracks to see if we did a clean. And if we violated any kind of rule, their favourite – they would just walk around with their sticks and hit. And they were – women almost were more vicious than men.⁴⁴

Dette mønster kunne tyde på en udforskningsværdig kønnet diskurs. Desværre uddybes sammenligningerne ikke i det indsamlede kildemateriale, og der kan derfor ikke foretages nogen velfunderet analyse. Sammenligningen er ofte en sidebemærkning og bliver kun udforsket dybere i interviewet med Penina Bowman. Her er uddybelsen dog interessant fra et kønsteoretisk synspunkt:

Really? tell me about that.

Yes. We find that during our encounter that the, the SS women were – seems like they, they derived more pleasure out of punishing and hitting than did sometimes the men. Their biggest punishment was, in this particular work camp [Weisswasser – Satellitlejr til Gross-Rosen⁴⁵], was to shave your head again because we had our heads, hair shaved in Auschwitz. And our hair was growing back slowly. And we were so proud of it. You know that we, you know, had a couple of inches, three, four inches of hair. And we felt like human beings and like females again. And the SS women's biggest pride was to, for the slightest punishment – to shave your hair off again.⁴⁶

41 Przyrembel: "Transfixed by an Image", 380-387 og konklusionen 398-399.

42 IWitness: *Tikva Slomovic*, Klip 17: 01:16:30-01:20:00.

43 IWitness: *Anna Kremer*, Klip 154: 02:23:04-02:33:04.

44 IWitness: *Penina Bowman*, Klip 8-9: 00:33:48-00:42:02.

45 Unites States Holocaust Memorial Museum (red.): *Holocaust Encyclopedia - Gross-Rosen*.

46 IWitness: *Penina Bowmam*, Klip 8-9: 00:33:48-00:42:02.

Denne afstraffelse er ikke blot umenneskeliggørende, den er også *ukvindeliggørende*. De kvindelige fanger var stolte af deres hår, fordi det bragte dem tættere på et tilhørsforhold til den dominerende kønsstereotype. I 1930'erne og 1940'ernes patriarkalske samfund var der nemlig en tæt forbindelse mellem langt hår og den kvindelige kønsstereotype. En kvinde med kort eller intet hår blev således ikke set som en 'rigtig kvinde' og måske endda som homoseksuel.⁴⁷ Ved at fjerne fangerens hår fratog vagterne dem deres kvindelighed på ny. Fortællingen har ikke nødvendigvis noget at gøre med kønnet erindring, men den beretter ikke desto mindre om brugen af det socialt konstruerede køn som våben imod fangerne.

I de positive beskrivelser kan der aflæses et ganske andet erindringsmønster. På samme måde som den kvindelige kønsstereotype blev brugt som våben mod de mest hadede vagter, kunne den også bruges til at rose de mere medmenneskelige vagter:

(...) there was a very wonderful German woman. A guard, who collected the prisoners in the middle of the night. ... During the blackout and took us to a doctor. We were hanging on to her arm. And she took us to, probably an Austrian doctor, who looked at my foot because I had - my foot become septic from that metal thing which went into it. (...) So I would like to mention that woman. I have no idea what was her name, but she was a very motherly woman, not only to me, to everybody.⁴⁸

I remember, again, a woman who was SS guard or Wehrmacht. I don't know which, that she was good to us. She would bring us sometimes a comb. Because our hair began to grow. In Auschwitz they would shave us all the time. We were completely bald and shaven because of the lice. But as we were going from place to place our hair began to grow back and so did the lice.⁴⁹

Disse eksempler er en minoritet iblandt de positive vidnesbyrd, som allerede udgør en minoritet af de indsamlede fortællinger. De beretter ikke desto mindre om en anden side af kønnet, hvor moderlige træk og kvindelighed danner positive diskurser om personer. Vagten, som bragte Theresa Gericke til lægen, var ikke bare en god person, hun var *moderlig*. Eksemplet, som Edith Eger knyttede til sin vagts godhed, var udlånet af en kam. Et værktøj til pleje af langt hår, der som nævnt knyttede sig til kvindelighed. De positive beskrivelser illustrerer, at den kønnede diskurs langt fra er et ensidigt værktøj, som kun kan anvendes til nedgørelse af forhadte individer.

47 En overlevelsesstrategi for lesbiske tyskere, efter at nazisterne kom til magten, var at vokse deres hår langt: Tamagne: *Homosexuality in Europe*, 364.

48 I Witness: *Theresa Gericke*, Klip 93-94: 01:32:31-01:33:31.

49 I Witness: *Edith Eger*, Klip 73-74: 01:12:49-01:14:49.

DE MANDLIGE VIDNER – KØNNENE DISKURSER OG SKØNHEDSIDEALER

I de mandlige vidnesbyrd er det også muligt at finde udtalelser, hvor man kan inddrage kønsteorien. To af de tidligere soldaters kommentarer om kvindernes udseende kan her påpeges:

Quite a lot of girls, girl guards and they were, they looked kinda ordinary you know? I mean they didn't look like ferocious Hitler Maidens or anything like that. They looked like frowzy and not very attractive schoolgirls.⁵⁰

I have shown – you've seen the pictures, I presume of the beasts that I am talking about. But Kramer, who was the commandant, had a staff of perhaps twenty people that I can recall... But he was a rather handsome guy. And I remember so well the staff of cooks, the secretaries and the telephone receptionists and his – as they called her – companion. Her name was Ilse Koch. Was a – kind of a hideous looking woman – I didn't wanna spend too much time on her. But! There was also a female guard at the camp that was very attractive. Blonde, blue eyed and quite a fetching-looking girl. Her name was Irma Grese and she was an absolute terror evidently in the camp. She was – she was as cruel as any of them – as any of them could have been. Just a little – a little anecdote: it was so surprising to see this girl. And I remember the first time I saw her. There was a guy standing beside me, said 'Oh, she – that's gotta be a mistake. She – she can't be one of them'. And then of course we found out that she was, and probably one of the worst.⁵¹

I begge beretninger indgår udseende og tiltrækningskraft i behandlingen af vagt-personalet. Det kan virke besynderligt, givet at der ikke synes nogen logisk grund til at bringe disse forhold på banen. Fra et kønsteoretisk synspunkt er det dog mulig at forstå denne diskurs. Stanley W.s vidnesbyrd er f.eks. tydeligt påvirket af datidens kønsstereotyper og skønhedsideal. Alle de nævnte personer bliver beskrevet som *beasts*, men kun den smukke lyshårede kvinde bliver tildelt en længere anekdote. Her ser vi eksplicit de kønnede forventninger komme i konflikt med realiteten i lejrene. Irma Greses udseende levede op til skønhedsidealene i soldatens hjemland, men hendes ekstreme brutalitet brød med den underliggende kønsstereotype.⁵² Kontrasten mellem vidnets socialt konstruerede forventninger til kvindekønnet og Irma Greses opførsel får altså filmen til at knække og har givet hende en fremtrædende plads i soldatens erindring.

50 I Witness: *Hugh Stewart – Allieret soldat*, Klip 58-62: 00:56:57-01:01:57.

51 Fortunoff: *Stanley W. – Allieret soldat*, Segment 10 – media file 2: 00:00:49-00:06:49.

52 Blond hår og blå øjne blev fremhævet som ønskværdigt af den amerikanske skønhedsindustri i perioden fra 1920 og op til krigen: Jones, Geoffrey. "Globalizing beauty", 132.

En forbindelse mellem skønhed og opførsel kan også ses i de kvindelige vidnesbyrd. Her er det mest interessante eksempel Dora Abends fortælling om en vagt i Majdanek:

And there was a woman that took care [retter sig selv] she was in charge of us. She was watching. She was a Nazi woman. She was dressed as a Nazi. She had a gun on her side, a pistol. And she was the ugliest German woman I ever saw in my life. And I will never forget that. And she – we were beautiful girls. And she was like, jealous of us. She tortured us so.⁵³

I denne fortælling spiller det kvindelige skønhedsideal en ganske anden rolle. Abend beskriver en vagt, som lod et mindreværdskompleks over sit udseende gå ud over fangerne i lejren. I erindringen er udseendet altså en årsag til vagtens brutalitet. Det virker dog usandsynligt, at vagten skulle have formidlet denne motivation til fangerne. Det virker langt mere plausibelt, at forklaringen er opstået som en efterrationalisering af den mishandling, som vidnet var offer for. Om den er opstået hos vidnet selv, eller som et rygte i lejren, er uden betydning i forbindelse med denne analyse. Det relevante er, at de samfundsbestemte skønhedsideal benyttes som et værktøj til at danne struktur og sammenhæng i vidnets erindring. Diskursen forklarer nemlig ikke kun vagtens opførsel, den reducerer hende også til et ondskabsfuldt og jaloux væsen.

I et andet vidnesbyrd er en overlevende ganske bevidst om formålet med at nævne en vagts udseende:

One of the Auseherinnen, the German woman SS guards, came in. Now, she was a blond woman, quite beautiful. And it is important for me to say that, because again, the incongruity of what – what is about to be told. There is this very, very beautiful blonde German, whom we've seen, and we knew that she – she was one of the most cruel people that you could ever come across.⁵⁴

Uddraget minder om Stanley W's fortælling om Irma Grese. I begge beretninger ligger der nemlig implicit en idé om, at smukke kvinder og ondskab ikke hører sammen. I Dora Abends vidnesbyrd så man den modsatte dynamik; her blev et grimt udseende fremhævet og endda benyttet som årsagsforklaring, fordi det 'stemte' med vagtens gerninger. Man kan sige, at disse diskurser danner to sider af samme fænomen. På den ene side opstår der chok og forvirring, fordi en vagts udseende ikke 'passer' med deres opførsel. På den anden side integreres vagtens hæslighed som en naturlig del af erindringen, da den 'stemmer' med hendes gerninger. Fællesnævneren i disse diskurser er kønsstereotyperne, og de

---

53 IWitness: *Dora Abend*, Klip 97-98: 01:37:17 – 01:39:17.

54 IWitness: *Maria Scheffer*, Klip 89-91.

forventninger, som vidnerne drog heraf. Vidnerne var tydeligt chokerede over, at kvinder var i stand til at udføre den brutalitet, som vagterne stod for i lejrene. Chokket og de dertilhørende diskurser i vidnesbyrdene kan kun give mening i en kontekst, hvor kvinder forventes at være underlegne og kærlige individer, dvs. i en patriarkalsk verdensopfattelse. Mødet med de voldelige *SS-aufseherinnen* og den efterfølgende erindringsproces skete altså tydeligvis i forhandling med den socialisering, som vidnerne havde udviklet i deres opvækst. De mødte ikke vagterne i en mental tilstand af *tabula rasa*. I stedet benyttedes de dominerende kønsstereotyper og skønhedsidealere til at behandle og dømme vagternes opførsel. Det er uvist, hvorvidt en tilsvarende diskurs ville kunne findes i beskrivelser af det mandlige vagtpersonale. En udforskning af dette ville være interessant og relevant fra et kønsteoretisk synspunkt, men ville også kræve indsamlingen af et ganske andet kildemateriale.

HOLOCAUST: EN KØNSNEUTRAL BEGIVENHED?

Det er ikke muligt at spore kønsstereotypernes indvirkning på alle de indsamlede vidnesbyrd. Faktisk er det kun 19 ud af de 46 beretninger om det kvindelige vagtpersonale, hvor kønsstereotyper eller kønsforhold spiller en tydelig rolle.⁵⁵ I enkelte tilfælde er det endda muligt at spore andre former for diskurser. F.eks. knytter diskursen i den jødiske overlevende Annie Perrezs vidnesbyrd sig tættere til religion og til en bestemt vagts profession frem for køn:

One of the guards, a woman, she – I spoke once to her. And in ordinary life she was a schoolteacher. And I asked her why they do that to us people, Jewish people. Why they do that to us. And her answer was 'ja die Guten müssen immer für die Schlecten leiden' (...) And this is a schoolteacher who says that. So there you are, that's the explanation for it. But! They themselves – we – our camp was just next to a burial place. You know? A cemetery. And that cemetery had a church. When you looked out of the window you saw a cemetery. And there was a church. But when it was Sunday, all the guards they ran Sunday to church, oh yes. They – they believed in God I'll say (griner). But we, no. We must the bad ones – the good ones must suffer for the bad ones.⁵⁶

Et andet vidnes udtalelser synes mere at bygge på intelligens, uddannelsesniveaue eller classeskel, da hun beskrev de kvindelige SS-vagter som primitive:

The SS women. cus there – it was no tv and they were bored. And I danced for them and I sang for them and I pulled the accordion. (griner)
Do you remember any of the songs, that you sang?

⁵⁵ Her tælles sammenligningerne mellem kvindelige og mandlige vagter ikke med, givet at en kønnet diskurs ikke kunne sandsynliggøres (se første del af analysen).

⁵⁶ IWitness: *Annie Perrez*, Klip 20: 01:23:45 - 01:28:31.

No, I wouldn't sing them for you, but I remember them all very well. (griner højlydt)
Can't get you to sing one huh?

You want me to? (griner) No, I can't. Maybe another time. I made them up. I composed (griner). And it was so easy because they were rather primitive people. It was rather easy.⁵⁷

Tilstedeværelsen af andre diskurser kan ses som belæg for Joan Sangsters pointe om *Oral History* vidnesbyrd: Når man undersøger vidnesbyrd, må køn, klasse, etnicitet og andre strukturelle forhold anvendes og tydeliggøres som centrale analysekategorier, da disse har effekt på vidnernes erindringer.⁵⁸ En fuld undersøgelse af disse diskurser ville kræve en selvstændig analyse, hvilket ikke ville blive foretaget her. De er blot fremhævet for at påpege, at køn langt fra er den eneste faktor i erindringskonstruktion.

Afslutningsvist må et centralt argument imod kønsteoriens plads i holocaustforskningen bringes på bane. På papiret kan det ligne, at køn kun spillede en marginal rolle i Holocaust. Denne undersøgelse tog jo trods alt udgangspunkt i et emne, hvor man kunne forvente at se køn udgøre centrum i næsten samtlige beskrivelser. Man kunne fristes til at hævde, at kritikerne af den tidlige feministiske forskning måske havde en pointe. Hvis kønsforhold spiller så 'lille' en rolle, selv i beskrivelser af de mest kønnede emner, så er der måske ikke rigeligt belæg for en kønsteoretisk tilgang. Måske er Holocaust en unik begivenhed, hvor begrebsapparatet ikke giver mening, da folkedrabet jo var et produkt af en racistisk ideologi og udfoldede sig i et lejrsystem hvor traditionelle kønsforestillinger blev udsløjet.⁵⁹ Den udførte analyse og dertilhørende diskussion stiller sig dog stærkt i opposition til dette synspunkt. Som det er blevet demonstreret, satte kønsstereotyper og skønhedsidealere et tydeligt præg på, hvordan de kvindelige vagter blev erindret. Der var altså ikke tale om en situation, hvor fangernes kønnede forventninger blev ætset op af lejrlivet – tværtimod. Ganske ofte var disse forventninger centrale værktøjer for fangernes i deres behandling af traumatiske oplevelser. Ikke alle vidnesbyrdene bar præg af denne dynamik, men mønstrene var ikke desto mindre tydelige nok til at danne overbevisende belæg for dens eksistens. Således ville det være uhensigtsmæssigt at forkaste den indsigt, som kønsteorien kan bidrage med, blot fordi den ikke var lige relevant for alle indsamlede kilder. Tilstedeværelsen af kønnede diskurser taler derimod for en integrering af kønsteorien som et værktøj i behandlingen af Holocaust: Teoretisk giver kønsteorien adgang til nye perspektiver, og metodisk giver den adgang til nye

57 I Witness: *Martha Osvat*, Klip 17-18: 01:20:56 - 01:33:45.

58 Sangster: "Telling our stories", 7.

59 Denne kritisk modtog Joan Ringleheim af en overlevende da den feministiske holocaustforskning stadig var i sin vugge - Waxman: *Women in the Holocaust*, 1-2.

overvejelser i behandlingen af vidnesbyrd som historisk kildemateriale. Den gennemgæede undersøgelse danner et overbevisende belæg for dette.

KONKLUSION

Med udgangspunkt i den udførte analyse og diskussion er det muligt at konkludere på undersøgelsens problemstilling. Resultaterne sandsynliggør, at erindringerne om det kvindelige vagtpersonale blev dannet under indflydelse fra samfundsbestemte kønsstereotyper. Det er blevet vist, at lejrene ikke slettede fangernes kønnede forventninger trods den enorme mænge vold, traumer og tortur, som de blev udsat for. Faktisk var disse forventninger, og stereotyperne som de byggede på, et værktøj til at behandle lejrpersonalet i de overlevendes erindringer. Denne proces gjaldt både positive erindringer, hvor kvinderne blev forbundet med moderlighed, og i de negative erindringer, hvor de blev portrætteret som det modsatte af den dominerende kønsstereotype. Det er også blevet belyst, at de samfundsbestemte skønhedsidealere spillede en rolle i konstruktionen af erindringer om vagtpersonalet. Blandt de kvindelige vidner blev skønhed både brugt til at adskille de mindre brutale vagter fra deres kolleger, og til at nedgøre særligt modbydelige individer. Hos enkelte vidner blev fysisk skønhed også brugt til at kontrastere specifikke vagters gerninger. Prostitution, overdreven sexlyst og homoseksualitet var også overraskende store emner i de kvindelige vidners beskrivelser, hvor disse tabuiserede emner indgik som del af en nedgørende erindringsproces. Dette var selvfølgelig blot årsagen til, at de blev nævnt og ikke et argument imod eksistensen af denne opførsel blandt vagterne.

Det kønsteoretiske perspektiv muliggjorde en forståelse af de overlevendes erindringer, som ellers ikke havde været mulig. Kønnede diskurser optrådte ikke i alle vidnesbyrd, men de større mønstre og fremhævede eksempler gør deres betydning ubestridelig. Det blev tydeliggjort, at de kvindelige fanger ikke mistede deres kønsidentitet i lejrene, men tværtimod anvendte den aktivt i bearbejdningen af deres oplevelser. Således kan undersøgelsens resultat ses som et argument for en øget integrering af kønsteorien i den historiske udforskning af Holocaust og i den generelle omgang med *Oral History* vidnesbyrd. Det er fortsat uvist, hvilken rolle kønnede diskurser spillede i behandlingen af det mandlige vagtpersonale. En systematisk analyse af beretningerne om disse vagter kunne eventuelt udforske dette spørgsmål, og yderligere udvide forståelsen af kønnede diskurser generelt. Der kan argumenteres for, at en sådan analyse er nødvendig for at forstå den fulde betydning af køn i erindringerne om Holocaust. Disse afsluttende erkendelser bliver kun mere relevante over tid, da forskningen snart står uden levende vidner til nazisternes forbrydelser. Således må den akademiske udforskning af Holocaust i stigende grad ty til nedskrevne beretninger og *Oral History* interviews i håbet om at forstå det uforståelige. At ignorere betydningen af køn i disse beretninger vil være en fejltagelse.

UTRYKT MATERIALE

IWitness vidnesbyrd:

- Anna Kremer. Klip 154-155: 02:32:04-02:34:04. (01/02/1989, Lejr: Stutthof)
- Anneliese Nossbaum. Klip 83-84: 01:22:26-01:24:26. (12/11/1996, Lejr: Freiburg)
- Annie Perrez. Klip 20: 01:23:45-01:28:31. (28/09/1997, Lejr: Mechelen)
- Aranka Siegal. Klip 26: 01:51:51-01:57:23 og Klip 28: 02:03:06-02:06:08. (07/11/1995, Lejr: Christianstadt)
- Curtis Whiteway (Soldat). Klip 138-141: 02:18:27-02:22:27. (11/05/1998, Lejr: Dachau)
- Dina Gottliebowa-babbit. Klip 64: 05:06:14 – 05:12:32. (26/09/1998, Lejr: Neustadt-Glewe)
- Dora Abend. Klip 97-98: 01:37:17- 01:39:17. (20/05/1996, Lejr: Majdanek)
- Edith Eger. Klip 73-74: 01:12:49-01:14:49. (07/11/1995, Lejr: Ikke specificeret)
- Estelle Laughlin. Klip 40-42: 02:33:38-02:38:08. (23/10/1996, Lejr: Majdanek)
- Eva Jellinek. Klip 127-129: 02:07:10-02:09:10. (13/03/1997, Lejr: Merzdorf)
- Freda Weiss. Klip 64-65: 01:03:09-01:05:09. (17/11/1995, Lejr: Gelsenkirchen-Horst)
- Gisela Konopka. Klip 95-96: 01:33:55-01:35:55. (23/02/1996, Lejr: Fuhlsbüttel)
- Helen Colin. Klip 104-106: 01:43:50-01:45:50. (24/08/1996, Lejr: Bremen)
- Helen Lewis. Klip 41: 03:21:23-03:26:08. (28/10/1998, Lejr: Praust)
- Henia Bryer. Klip 38: 00:37:03-00:38:03. (15/11/1995, Lejr: Majdanek)
- Hugh Stewart (Soldat). Klip 58-62: 00:56-01:01:57. (11/01/1998, Lejr: Bergen-Belsen)
- Judith Becker. Klip 70: 03:14:54 -03:22:24. (02/07/1997, Lejr: Majdanek)
- Judith Nachum. Klip 35-37: 02:08:37. og Klip 41-43: 02:30:05-02:40:25. (25/07/1995, Lejr: Oederan)
- Judith Rubinstein. Klip 99-100: 01:36:55-01:38:55. (31/01/1995, Lejr: Auschwitz II-Birkenau)
- Kathleen Szekely. Klip 28: 02:18:23-02:22:00. (19/10/1997, Lejr: Duderstadt)
- Kitty Hart-Moxon. Klip 204-207: 03:24:49-03:27:49. (09/06/1998, Lejr: Auschwitz II-Birkenau)
- Larry Mann (Soldat). Klip 129-131: 02:09:23-02:11:23. (10/11/1998, Lejr: Bergen-Belsen)
- Linda Breder. Klip 14: 00:53:35-00:57:41. og Klip 23: 01:42:05-01:46:18. (20/11/1996, Lejr: Auschwitz I og II-Birkenau)
- Lusia Haberfeld. Klip 25: 01:30:03 – 01:33:06. (13/10/1996, Lejr: Majdanek)
- Magda Beer. Klip 15-17: 00:53:43-01:00:58. (29/06/1998, Lejr: Mühldorf)
- Magda Klein. Klip 169-170: 02:48:34 – 02:50:34. (08/07/1996, Lejr: Nürnberg)
- Margot Heuman. Klip 74-75: 01:13:49-01:15:49. (02/12/1994, Lejr: Hamburg-Freihafen)
- Maria Scheffer. Klip 89-91: 01:28:53-01:31:53. og Klip 131-133: 02:11:17-02:13:17. (21/07/1995, Lejr: Auschwitz II-Birkenau og Duderstadt)
- Martha Osvat. Klip 17-19: 01:20:56-01:33:45. (31/07/1997, Lejr: Fallersleben)
- Nikola Hamburg. Klip 117-118: 01:56:46-01:58:46. (26/02/2001, Lejr: Bergen-Belsen)
- Penina Bowman. Klip 8-9. 00:33:48-00:42:02. (30/01/1996, Lejr: Weisswasser)
- Regina Clipper. Klip 51: 00:50:24-00:51:24. (17/05/1995, Lejr: Hindenburg)
- Renia Britstone. Klip 71: 01:09:37-01:10:37. og Klip 96: 01:34:37-01:35:37. (31/08/1998, Lejr: Majdanek og Auschwitz)
- Sally Marco. Klip 100-104: 01:39:18-01:43:18. (22/08/1994, Lejr: Oederan)
- Sam Gross. Klip 64: 01:03:00-01:04:00. (18/07/1997, Lejr: Auschwitz II-Birkenau)
- Sarah Kleinplatz. Klip 105: 01:43:02 – 01:44:02. og Klip 107-108: 01:45:02-01:47:02. (28/09/1995, Lejr: Hamburg-Sasel og Bergen-Belsen).
- Sophie Klisman. Klip 20-23: 00:19:00 – 00:22:00. (24/06/2013, Lejr: Salzwedel)
- Thea Aschkenase. Klip 110-112: 01:49:55-01:51:55. (21/01/1998, Lejr: Liebau)
- Theresa Gericke. Klip 93-94: 01:32:31-01:33:31. (05/08/1997, Lejr: Berlin-Reinickendorf)
- Tikva Slomovic. Klip 17: 01:16:30-01:20:00. (27/06/1995, Lejr: Ravensbrück)

Fortunoff Vidnesbyrd:

- Erich K. Segment 10 - Media file 3: 00:00:00-00:03:09. (17/04/1979 Lejr: Ikke specificeret)
- Stanley W. Segment 10 – Media file 2: 00:00:49-00:06:49. (14/11/1990, Lejr: Bergen-Belsen)
- Hanna F. Segment 14 – media file 3: 00:01:37:00:07:55. (16/10/1987, Lejr: Ikke specificeret)
- Sol Pluda. Segment 8 – Media file 1: 00:31:53-00:36:09. (23/04/1992, Lejr: Ikke specificeret)

Serge K. Segment 9 – Media file 3: 00:13:27:00:32:50. (06/02/1992, Lejr: Ikke specificeret)
 Walter S. Segment 14-18 – Media file 1: 00:46:49-00:59:37. (1979, Lejr: Altenburg)

TRYKT MATERIALE

- Armitage, Sue: "The Stages of Women's Oral History". I Donald A, Ritchie (Red.) *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford University Press, 2010, 169-185. Doi: 10.1093/oxfordhb/9780195339550.001.0001
- Bock, Gisela: "Racism and sexism in Nazi Germany: motherhood, compulsory sterilization, and the state", *Signs*, 8 (3), 1983, 400-421.
- Bos, Pascale Rachel: "Women in the Holocaust: Analyzing Gender Difference". I Elizabeth Roberts Baer og Myrna Goldenberg (red.): *Experience and Expression: Women, the Nazis, and the Holocaust*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003, 178-186.
- Chamberlain, Mary: "Gender and memory: Oral History and Women's History". I Verene Shepherd, Bridget Brereton, Barbara Baily (Red.): *Engendering History – Caribbean Women in Historical Perspective*, New York: Palgrav Macmillan, 1995, 94-110. Doi: 10.1007/978-1-137-07302-0.
- Christensen, Claus Bundgård: "Kvinderne Fra Lublin. Bevogtningspersonalet i Majdanek", *Historisk Tidsskrift*, 106 (2), 2013, 552-585.
- Daley, Caroline: "'He would know, but I just have a feeling': gender and oral history", *Women's History Review*, 7 (3), 1998, 343-359.
- Das Bundesarchiv (Red.): "'Bubikopf und Maurerkelle'. Frauen in der Weimarer Republik – Virtuelle Ausstellung". *Weimar.bundesarchiv.de*. https://weimar.bundesarchiv.de/WEIMAR/DE/Content/Virtuelle-Ausstellungen/frauen-weimarer_republik.html. (18/07/2020).
- Fortunoff (red.): "Fortunoff Video archive for Holocaust Testimonies – About the Fortunoff Archive". *Fortunoff.library.yale.edu*. <https://fortunoff.library.yale.edu/about-us/our-story/>. (09.04.2020).
- Hunnicut, Gwen: "Varieties of Patriarchy and Violence Against Women – Resurrecting 'Patriarchy' as a theoretical tool", *Violence Against Women*, 15 (5) 2009: 553-573.
- IWitness (red.). "USCH Shoah Foundation – IWitness – About Us". *Iwitness.usc.edu*. <https://iwitness.usc.edu/sfi/About.aspx>. (09.04.2020).
- Jones, Geoffrey: "Blonde and blue eyed? Globalizing beauty, c. 1945-1980", *Economic History review*, 61 (1), 2008, 125-154.
- Mailänder, Elissa: *Female SS guards and Workaday Violence – The Majdanek concentration camp 1942-1944*, USA: Michigan State University Press, 2015. <https://doi.org/10.1111/hisn.12558>.
- Pine, Lisa: "Gender and the Family". I Dan Stone (red.), *The historiography of the Holocaust*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, 365-367. Doi: 10.1057/9780230524507.
- Przyrembel, Alexander: "Transfixed by an Image: Ilse Koch, the 'Kommandeuse of Buchenwald', *German History*, 10 (3), 2001, 369-399.
- Ringelheim, Joan: "Women and the Holocaust: A reconsideration of research", *Signs*, 10 (4), 1985, 741-761.
- Risman, Barbara J: "Gender as a Social Structure". I Barbara J. Risman, Cariassa M. Froyum og William J. Scarborough (Red.): *Handbook of the Sociology of Gender*. (Red.). 2. Udgave. Springer, 2018, 19-43. Doi: 10.1007/978-3-319-76333-0.
- Ritchie, Donald A.: *Doing Oral history*. 3. Udgave. USA: Oxford University Press, 2015. Doi: 10.1093/ohr/ohw018.
- Sangster, Joan: "Telling our stories: feminist debates and the use of oral history", *Women's History Review*, 1 (1), 1994, 5-28.
- Tamagne, Florence: *A History of Homosexuality in Europe - Volume I & II*. 2. udgave. USA: Algora Publishing New York, 2006.
- Unites States Holocaust Memorial Museum (red.): "Holocaust Encyclopedia - Gross-Rosen". *Encyclopedia.ushmm.org*. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/gross-rosen>. (02.05.2020)

United States holocaust memorial museum (red.). *Oral History Interview guidelines*. 2. Udgave, 2007.

Waxman, Zoë: *Women in the Holocaust*. United Kingdom: Oxford University Press, 2017, Doi: 10.1093/acprof:oso/9780199608683.001.0001

MORTEN BAARVIG THOMSEN
KANDIDATSTUDERENDE
SYDDANSK UNIVERSITETET
MOTH018@STUDENT.SDU.DK

ABSTRACT (EN)

Gender in Memories of the Holocaust

Through an analysis of 46 Oral History video testimonies describing female guards in the Nazi camps, this article sought to examine the role of gender in the memories of Holocaust victims and evaluate gender theory as a possible approach to the study of the Holocaust. A separate goal was to determine how gender informed the descriptions of the perpetrators. The concepts of gender as a social construct, gender stereotypes, and gendered discourses formed the theoretical framework. Ultimately, the article argues that gender formed a clear basis for the construction of memory; the female witnesses used female gender stereotypes to denigrate abusive guards and to praise those who assisted them in the camps, while beauty standards, sex, and homosexuality also formed the basis for the construction of negative discourses. It was only possible to spot gendered discourses in 19 of the testimonies, but the results nonetheless form a strong case for the influence of gender on Holocaust testimonies. A study of gendered discourses in the descriptions of the male guard staff would form a natural extension to this study and would expand the understanding of gendered discourses.